

ВПЛИВ ІДЕЙ ЗАРУБІЖНОЇ ТА ВІТЧИЗНЯНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ НА СТАНОВЛЕННЯ СИСТЕМИ "СОЦВИХУ" В УКРАЇНІ У 20-30-ТІ РР. XX СТ.

Розглядаються педагогічні ідеї А.Дістервега, П.Наторпа, Дж.Дьюї, а також К.Ушинського, С.Русової у контексті становлення системи соціального виховання в Україні.

У системі вітчизняної педагогічної науки галузь соціальної педагогіки, яка вивчає виховуючий вплив середовища, є однією з наймолодших. Проте з історії відомо, що соціально-педагогічний аспект відносин "суспільство-дитина" привертав увагу багатьох визначних педагогів ще з античності. Кожна епоха формувала своє особливе філософське розуміння сутності людини, розуміння процесу соціалізації дитини та його бажаного результату. У часи панування середньовічної схоластики життя дитини не було самоцінним і сприймалось як тяжкий, безрадінний шлях до іншого, небесного життя.

Виникнення в епоху Відродження нового гуманістичного сприйняття людини зумовило розвиток соціально-педагогічної думки у якісно новому напрямі. Подальшого розвитку вона набула в епоху Просвітництва. Віра в людину, в її високе покликання народжувала впевненість у можливості прогресу суспільства на засадах ідей добра і справедливості.

Критикуючи феодальний устрій, просвітителі виступали за поширення культури й освіти, вважали їх одними з головних чинників суспільного прогресу. Саме в цей час формується ідея впливу процесів виховання на розвиток суспільства, їх взаємозумовленість.

Сучасні дослідники вважають, що головні ідеї, які визначають сутність соціальної педагогіки, вперше у європейській педагогічній думці були висловлені швейцарцем Йоганном Генріхом Песталоцці (1746-1827). Розуміючи вищу мету виховання як сприяння піднесенню внутрішніх сил дитини, усвідомлюючи її "творчу близькість до природи", педагог мріяв про забезпечене майбутнє своїх вихованців. Необхідність налагодженого громадського життя, пристосування навчання до природи дитини – ось головні принципи взаємозв'язку виховання з навколишньою дійсністю. Й.Песталоцці було здійснено декілька спроб організації школи, де б органічно поєднувались навчання і оволодіння різноманітними видами праці з метою полегшення процесу входження дітей у суспільство дорослих. У своїх експериментах педагог прагнув забезпечити взаємодію навчально-виховного процесу і повсякденного життя дітей, врахувати вплив середовища. Ці спроби можна розглядати як витоки соціально-педагогічних досліджень, відповідної науки і поняття "соціальна педагогіка", авторство якого належить, як відомо, німецькому педагогу Фрідріху Адольфу Дістервегу (1790-1866). Саме він уперше висловив думку про соціально-історичну зумовленість процесу виховання. Відстоюючи свою точку зору, А.Дістервег виступав за організацію навчально-виховного процесу з урахуванням "трьох культур" особистості: зовнішньої (норми моралі, побуту, споживання), внутрішньої (духовне життя) та суспільної (суспільні відносини, національна культура) [5: 133]. Така побудова навчального процесу, на думку вченого, сприяла б кращому входженню учнів у доросле життя, а в широкому плані – удосконаленню суспільних відносин між людьми. Теоретична та практична діяльність А.Дістервега сприяла формуванню нового розуміння проблем виховання. На особливу увагу в цьому контексті заслуговує принцип культуровідповідності, що тлумачився вченим як необхідність врахування умов часу й простору, за сучасною термінологією – соціального оточення дитини. Цей принцип було покладено в основу соціальної педагогіки А.Дістервега. Його педагог розумів як процес виховання людини, яка б усвідомлювала себе громадянином певної країни і, водночас, усвідомлювала свою належність до людства в цілому. Поєднання у педагогічних поглядах А.Дістервега класичних ідей природовідповідності, гуманізму, культуровідповідності з досягненнями психології, фізіології, філософії і соціології сприяло розвитку педагогічної науки, усвідомленню процесу навчання й виховання індивіда як частини формування національної і загальнолюдської культури.

Наступним етапом розвитку соціально-педагогічних ідей став період кінця XIX-початку XX ст., коли бурхливий розвиток економіки та виникнення нових соціальних проблем зумовили підвищення інтересу до питань виховання. У цей час завдяки прогресу самої педагогічної науки з'являються нові її галузі, серед яких "філософія педагогіки", педологія, соціологія освіти, школознавство, дефектологія, виправна педагогіка та інші. [4:18]

Під впливом ідей реформаторської педагогіки, яка виступала альтернативою традиційному навчанню, проблемами соціалізації особистості набули нового забарвлення та актуальності. Саме в цей період соціальна педагогіка оформлюється у самостійний напрям, що вивчає взаємозалежність процесів виховання і навчання з суспільним життям людини.

Значна заслуга в цьому належить вченому і педагогу, професору Марбурзького університету Паулю Наторпу (1854-1924). Його уявлення про соціальну педагогіку, її головні ідеї були викладені у праці "Соціальна педагогіка" (перекладена й видана російською у 1911 році). Ця книга репрезентувала новий погляд на формування особистості, змальовувала виховання і навчання як широкий соціально-філософський процес. Уявлення, що людина стає людиною тільки завдяки суспільству, стало вихідною тезою соціальної педагогіки Наторпа. Мріючи про злагоду між людьми, педагог наголошував, що саме школа повинна стати тим союзом учителів і учнів, який буде взірцем спільності усіх людей. Завданням сім'ї, за П.Наторпом, має стати виховання індивідуальності дитини, яка б добре почувалася у спілкуванні з іншими індивідами і у суспільстві загалом. Виховання і навчан-

ня у соціальній педагогіці П.Наторпа базувалося на доброзичливих взаємовідносинах особистості й суспільства, в основу яких покладено однакове розуміння життєвих цінностей і норм поведінки. Саме з цією метою вчений пропонував створити єдину для всіх верств школу, яка, на його думку, сприяла б усуненню класових суперечностей та багатьох соціальних проблем. П.Наторп неодноразово підкреслював, що виховання – це єдиний шлях до удосконалення суспільства. [5:200]

За відповідність виховного процесу в школі соціально-економічним потребам суспільства виступав і відомий американський психолог, філософ, педагог-реформатор Джон Дьюї (1859-1952). Він прагнув створити школу, яка б сприяла зміцненню миру і злагоди у суспільстві. Критикуючи сучасну йому освіту, педагог зазначав, що вона не в змозі підготувати молодь до життя у демократичному суспільстві, яке вимагає від кожного свого громадянина активності, впевненості, самостійності, вміння вирішувати особисті проблеми без шкоди для інших.

Створивши у 1896 році при Чиказькому університеті експериментальну школу, Д.Дьюї намагався організувати в ній навчальний процес так, щоб діти, поряд із розвитком індивідуальних рис і здібностей, засвоєнням певних знань, отримали також досвід суспільного життя. Педагог був упевнений, що школа має стати "суспільством у мініатюрі", а її головне завдання – навчити дитину жити у людській спільності, розуміти себе і свої обов'язки стосовно суспільства. Д.Дьюї виступав за тісний зв'язок школи із суспільним оточенням і підкреслював, що спільна праця і дорослих і дітей (благоустрій місцевості, допомога людям похилого віку, відкриття клубів за інтересами) сприяє єднанню, утворенню добрих стосунків між людьми, допомагає особистості самореалізуватися у суспільстві.

Розвиток соціально-педагогічного напрямку в нашій країні пов'язаний з іменем засновника вітчизняної класичної педагогіки – Костянтина Дмитровича Ушинського (1823-1871), який серед інших педагогічних проблем вказав і на необхідність врахування впливу соціального середовища на дитину. У кінці ХІХ – на початку ХХ ст. активність суспільно-педагогічного руху сприяла розвитку ідей вільного виховання, сімейної педагогіки (К.Н.Вентцель, П.Ф.Лесгафт), педагогіки середовища (С.Т.Шацький), соціалізації особи в колективі (В.М. Бехтерев, С.И.Гессен) [5:230-249].

В Україні прихильницею ідеї соціальної педагогіки була Христина Данилівна Алчевська (1841-1920). Відкривши у Харкові недільну школу для жінок, вона присвятила культурно-освітній роботі серед дорослих усе своє життя.

Педагогічна діяльність відомих учителів – Т.Г.Лубенця, Б.Д.Грінченка, С.В.Васильченка в період відсутності національної школи в українців також сприяла пропагуванню і розвитку соціально-педагогічних ідей.

Значний внесок у розвиток теоретичних основ соціальної педагогіки був зроблений видатним педагогом, культурно-освітньою діячкою кінця ХІХ-першої половини ХХ століття Софією Федорівною Русовою (1856-1940). У своїй праці "Нова школа соціального виховання" (1924 р.) авторка окреслила своє розуміння форм і методів, які б забезпечили "ефективне формування людини відповідно до соціальних завдань". "Для дитини, - писала С.Русова, - існує два осередки, в яких вона може нормально виховуватись: родина і громадські установи – дитячі хати, захистки, школи. Коли держава йде поруч із громадянством і користується його довір'ям, тоді громадські установи йдуть на допомогу родинам, і більшість з дітей... одержує перше своє планомірне виховання по громадсько-державних установах. Всі ці дитячі установи мусять стояти в найтіснішому контакті із населенням місцевим, і в близьких взаємних відносинах..." [6:20]. Розмірковуючи далі, просвітителька дійшла висновку, що процес розвитку особистості обов'язково має враховувати, крім іншого, вплив широкого соціального оточення, бути пов'язаний із цілеспрямованим вихованням у різних соціальних інститутах. Виходячи з цих положень, С.Русова формулювала мету і завдання виховання як "вироблення людини з широким розумінням своїх громадських обов'язків, з незалежним, високо розвинутим розумом, братерськими почуттями до всіх людей..." У вирішенні соціально-педагогічних завдань школа, сім'я, громадськість, на думку педагога, мають "допомагати вільній еволюції духовних і фізичних сил дитини", "привчати до життя, вчити розуміти його", "вводити індивідуум (учня) в кооперативні зносини з соціальним оточенням так, щоб завше ці зносини були правдивими, шляхетними і плодючими як для індивідуума, так і для громадянства..." [3:123]. Вирішити ці завдання повинна українська національна школа, добре продумана й організована система національного виховання, яка передбачає, за С.Русовою, врахування індивідуальних і національних особливостей дитини, її "природу", забезпечення гармонійної єдності розвитку особистості з фізичним, моральним і духовним розвитком нації.

Поруч з особою С.Русової як однієї із засновниць вітчизняної соціальної педагогіки, стоїть ім'я Василя Васильовича Зеньківського (1881-1962) – філософа, психолога, теоретика та історика виховання. Професор В.Зеньківський був головою Київського філософського та Фребелівського товариств, викладав філософські дисципліни (сюди входила і педагогіка) у Київському університеті, Педагогічній Академії, вів активні наукові розробки з педагогіки, педагогічної психології та богослов'я. Соціальна педагогіка В.В.Зеньківського ґрунтувалась на розумінні того, що оточення є головним чинником соціалізації особистості. При цьому оточення (середовище) вчений розумів як загальний процес впливу на дитину сім'ї, школи, народних традицій, розвитку науки, мови, релігійного життя. У працях "Психологія дитинства" (Лейпціг, 1924), "Проблеми виховання у світлі християнської антропології" (Париж, 1934) професор В.Зеньківський підкреслював, що найголовнішими чинниками соціального досвіду дитини є релігійне виховання та освіта. Зрозуміти людину, її світогляд, поведінку можна, лише маючи повні відомості про світ, у якому вона зростає, вважав учений.

Як бачимо, соціально-педагогічні ідеї були близькі українським педагогам і посідали значне місце в їх дослідженнях. Наступний етап розвитку соціальної педагогіки пов'язаний з утворенням Радянського Союзу та

його якісно відмінної від попередньої освітньо-виховної системи. На початковому етапі існування цієї держави (20-ті р. XX ст.) майже усі європейські педагогічні інновації ставали предметом уваги, активно вивчались, а їхні здобутки використовувались у практиці радянської школи. Українські освітяни були добре знайомі із соціально-педагогічними поглядами П.Наторпа, Р.Зейделя, Д.Дьюї, П.Барта, Г.Кершенштейнера, Е. Шенкендорфа та інших. Вивчення теорії і практики зарубіжної школи сприяло активізації самостійної творчої праці радянських педагогів по вивченню сприятливих умов соціалізації дитини. Керівники народної освіти УРСР проголошували соціальне виховання як невід'ємну складову процесу формування "соціалістичної людини".

Економічні та соціально-культурні особливості України 20-х рр. XX ст. зумовили особливу організацію системи соціального виховання. У перші роки існування республіки внаслідок суперечностей післяреволюційного розвитку (громадянська війна, голод, епідемії, безробіття) тут нараховувалось до 1,5 млн. безпритульних дітей та дітей-сиріт. Тому, як вказував заступник наркомун народної освіти Я.Ряппо, "дитяче питання на Україні по-стало відразу ж не як шкільне питання, а як питання - організувати все дитяче населення у формі соціального виховання, забезпечення й охорони." [7:5]. Система соціального виховання на Україні охоплювала дітей віком від 4 до 15 років, її організаційними формами були: дитячий садок, майдан, семилітня школа соцвиху, дитячий будинок. Серед конкретних завдань інститутів соціалізації визначались: "навчити дітей читати, писати і рахувати, дати їм знання та вміння, що дозволятимуть їм орієнтуватися у навколишній трудовій діяльності людей, у явищах природи і громадського життя, а в старшому віці – вже цілком ознайомити з трудовою діяльністю людей та їхніх організацій, із силами й законами природи та громадського життя і зробити з учня свідомого громадянина радянської республіки". [7:6]

Своєрідність розвитку "соцвиху" в Україні полягає у поєднанні надбань соціальної педагогіки й іншої течії реформаторського руху – експериментальної педагогіки. Знайомство з ідеями представників експериментальної педагогіки – Е.Меймана, А.Лая, А.Біне, Е.Торндайка, С.Холла, багаті традиції вітчизняної психологічної школи сприяли розвитку в радянській педагогіці психофізіологічного напрямку виховання (рефлексології). Об'єднання рефлексології з педагогікою "вільного виховання" створило особливу наукову галузь – педологію. [2:255-256] Як синтетична наука, вона об'єднувала психологію, біологію, анатомію і фізіологію, антропологію, етнографію, тестування й психотехніку, гігієну і педагогіку у прикладному аспекті.

Дослідна робота з питань педології в Україні проводилась в Українському рефлексологічному інституті, науково-дослідному Інституті педагогіки, на досвідно-педологічних станціях (особливо активно працювали Харківська й Одеська). Ці установи співпрацювали зі школами, дитячими будинками, спеціальними школами-інтернатами для розумово відсталих дітей і дітей з вадами, з виправними закладами. Дослідно-педологічні станції мали на меті вивчення нервово-психічного стану дітей, проведення обстеження "дефективного дитинства", надання лікарсько-педагогічних консультацій, розробку методик навчально-виховної роботи в спеціалізованих закладах, підготовку працівників соціального виховання. [8:78]

У розробці різноманітних проблем педології в 20-ті роки значних успіхів досягли вчені В.Протопопов, І.Соколянський, О.Залужний, А.Володимирський, А.Залкінд, Я.Чепіга, О.Музиченко та інші. Розвиток педології зумовив підвищення у науковців інтересу до психолого-педагогічних проблем виховання колективу. Їх вивченням займалися А.Монтеллі, О.Лозинський, Н.Тарасевич, О.Залужний, О.Дорошенко та інші. Досліджуючи різні аспекти діяльності дитячого колективу й поведінку дитини у колективі, названі вчені виходили з того, що коли "педологія хоче зрозуміти поведінку дитини, вона повинна вивчати дитячі колективи, в яких і формується індивідуальна поведінка окремої дитини й колективні реакції більших чи менших за розміром груп дітей."

Як бачимо, процес розвитку соціально-педагогічних ідей у вітчизняній і у зарубіжній педагогіці має давню історію. У педагогічній теорії XVIII – початку XIX ст. соціальне виховання розумілось, перш за все, як необхідність підготовки дітей до майбутнього життя у суспільстві: отримання певної професії, більш ґрунтовне ознайомлення з оточуючим світом, розширення кругозору. У часи "золотого століття" педагогіки (XIX ст.) сформувалось нове розуміння чинників формування особистості, насамперед – ідея про необхідність врахування національного і громадянського аспектів у вихованні. Кінець XIX – початок XX ст. ознаменувався етапом бурхливого розвитку педагогічної науки, виникненням соціальної педагогіки як її самостійної галузі. Домінуючою ідеєю цього періоду можна вважати провідну роль школи, шкільної освіти (як головного чинника соціалізації особистості) у підготовці гідних громадян демократичного суспільства. Процес розвитку соціальної педагогіки в 20-х роках в Україні мав свої особливості, що були зумовлені завданням соціалістичного будівництва. Радянська педагогіка перш за все мала вирішувати питання виховання підростаючого покоління у комуністичному дусі, формувати громадян нового суспільства. Таким чином, ідея соціальної педагогіки трансформувалась у Радянському Союзі у своєрідну теорію "соціального виховання" – "соцвиху", яка, з одного боку, продовжувала традиції вітчизняної педагогічної науки та увібрала в себе найновітніші досягнення зарубіжної педагогіки (методики вивчення проблем дитинства, зокрема відносини "дитина – колектив"), а, з іншого – мала характер ідеологічної індоктринації. На сучасному етапі соціальна педагогіка намагається вирішити якісно нові завдання: повинна, насамперед, сприяти гармонізації процесів соціалізації та індивідуалізації, самоактуалізації особистості дитини в умовах сучасного життя.

1. Болтівець С.І. Суперечності педологічної практики 20 – 30-х р. XX ст. і розвиток психогігієни. //Практична психологія та соціальна робота. – 2000. - № 3. – С. 32-33.
2. Гончаренко С. Український педагогічний словник. – К., 1997. – 374 с.

3. Зайченко І. Актуальні питання педагогічної спадщини Софії Русової // Сіверянський літопис. – 1998. - № 2. – С.123-124.
4. Кравець В.П. Зарубіжна школа і педагогіка ХХ століття. – Тернопіль, 1996. – 290 с.
5. Пискунов А.И. История педагогики в 2-х ч.: Ч. 2.: С XVIII в. до середины XX в. – М., 1998. – 304 с.
6. Русова С. Вибрані педагогічні твори у 2кн. - Кн. 2.- К., 1997. – 318 с.
7. Ряппо Я. Система народньої освіти на Україні. – Харків, 1926 р. – 20 с.
8. Сухомлинська О.В. Проблема "природа – виховання" в педагогічній теорії та шкільній практиці України 20 – 30 – х рр.// Педагогіка і психологія. – 1997. - № 2. – С. 73 – 80.

Матеріал надійшов до редакції 11.09.2000 р.

Осьмук Н.Г. Влияние идей зарубежной и отечественной социальной педагогики на становление системы "соцвоса" в Украине в 20-30-е гг. ХХв.

Рассматриваются педагогические идеи А.Дистервега, П.Наторпа, Дж.Дьюи, а также К.Ушинского, С.Русовой в контексте становления системы социального воспитания в Украине.

Os'muk N.H. Influence of Ideas of Foreign and Native Social Pedagogy on Formation of the System of "Social Education" in Ukraine in 20-30ies of the XXth century.

The article considers pedagogical ideas of A. Disterveg, P. Natorpa, J. D'yui as well as K. Ushynsky, S. Rusova in the context of forming a system of social education in Ukraine.